

ӘОЖ:39:398.1(574)

Г.С. Оралова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті ф.ғ.к., аға оқытушы,

Қазақстан, Қызылорда қ.

E-mail: korkytata@inbox.ru**Б. Өтепұлы мен Т.Үркімбаевтың жазба айтысындағы
ұлттық-этнографиялық болмыс**

Әдебиеттану ғылымында жекелеген ақындар шығармашылығын қарастыру, оны ұлт қазынасына қосу қашан да күн тәртібіндегі мәселе. Бұл мақалада шығармашылығын белгілі ортада қалыптастырған, бұрын-соңды өткен ақындардан тәлім, дәстүр жалғастығынан нәр алған Б. Өтепұлы мен Т. Үркімбаев сынды ақындардың жазба айтысындағы ұлттық-этнографиялық болмысы айқындалған.

Мақалада ақындық поэзия мұраларындағы жазбаша айтыс үлгілерінің жанрлық қырларына талдаулар жасалып, өзіндік дәстүрлі мектебі бар Сыр бойы ақындарының жазбаша айтыстары ақындық дәстүрдің көркемдік жалғастығы негізінде зерттелген.

Ақындардың бұл жазбаша айтыстары уақыт пен кеңістік бірлігі аясында бағаланады. Себебі ақындардың аталған айтыстары – XX ғасырдың 40-50 жылдарындағы кезең шындығының шежіресі. Айтыста қозғалатын ортақ тақырып – аудандарды құрайтын ауылдардың шаруашылық дамуының көрсеткіштерін эпикалық баяндаумен қамтып жырлау. Идеясы – ауыл шаруашылығындағы адамдардың еңбек майданындағы қажырлы іс-әрекеттерін, халықтың материалдық тұрмыс мәдениетінің жақсылықтарын мадақтау, кемшіліктерін сынау. Шаруашылықтарды жетістіктер мен кемшіліктерді салыстыра тізбелеудің поэтикалық түйіндеуі – адамдардың еңбек майданында ғана өсіп-өркендей алатынын дәлелдеу.

Б. Өтепұлы мен Т. Үркімбаевтың жазбаша айтыстары – қазақ тұрмысының ұлттық-этнографиялық шыннайы болмысын поэтикалық көркем бейнелеген әдеби шығармалар. Ақындардың жазбаша айтыстарында қазақ халқының төрт түлік малды, әсіресе жылқыны күтіп-баптаудағы эстетикалық-гуманистік көзқарастары романтикалық-реалистік дүниетаным сарындарымен жырланғандығы талданған.

Жазбаша айтыстар – ақындардың шығармашылық тұлғасын биіктетіп, өлең өнерінің көркемдік-эстетикалық тағылымын әдеби сын құралы тұрғысында жырлаған шығармалар екендігі байыпталған.

Түйін сөздер: айтыс, процесс, ақындық мектеп, пейзаж, өлең, фольклор, дәстүр, көркемдік ойлау, жырау, нақыл өлеңдер, тарихи-баяндау, әдеби бейне, классика, романтика, көркемдік жинақтау, этнография, автор, лирикалық кейіпкер, хат-өлең, арнау, толғау, патриот, идея, тақырып, жазбаша айтыс, лирикалық толғаныс, ақындық поэзия, дастан, айтыс.

G.S. Oralova

National ethnographic contents of the written aytyis of B. Otepuly and T.Urkimbayev

This article deals with the written aytyis of the period of the Great Patriotic War of two akyns from Kazaly and Karmakshy regions. The author touches on an issue of cultural values and the national and ethnographic contents in the written aytyis. The spiritual and informative space and philosophical depth of an esthetics of the Kazakh people is defined on the basis of the written aytyis.

The aytyis of Baynazar Otepuly and Toleubay Urkimbayev is a sample of a poetic embodiment of the historical truth during years of the Great Patriotic War. Baynazar's and Toleubay's poetic competition is an ethnographic work. Both akyns compare economic achievements and indicators, define psychology of the nomad - the cattle-farmer and sing about national traditions and system of cultural wealth of the Kazakh people in the form of a graphic art.

The theme of two akyns given in their aytyis is connected with the life of people in the years of war. The idea of an aytyis is a caroling of a feat of the people in the war and in the rear. Songs- letters of two akyns published on pages of newspapers reflect the given topic and idea in unity.

Key words: aytyis, ethnographic work, the theme of war, idea, theme, lyrics, the patriot.

Г.С. Оралова

Национально-этнографическое содержание письменного айтыса Б. Отепова и Т. Уркимбаева

В данной статье рассматривается письменный айтыс периода Великой Отечественной войны двух акынов из Казалинского и Кармакшинского регионов. Автор затрагивает проблему культурных ценностей и национально-этнографического содержания в письменном айтысе. На основе письменного айтыса определяется духовно-познавательное пространство и философская глубина эстетики казахского народа. Айтыс Байназара Отепулы и Толеубая Уркимбаева – образец поэтического воплощения исторической правды в годы Великой Отечественной войны. Поэтическое состязание Байназара и Толеубая – этнографическое произведение. Оба акына сравнивают хозяйственные достижения и показатели, раскрывают психологию кочевника.

скотовода и в художественно-изобразительной форме воспевают национальные традиции и систему духовных ценностей казахского народа.

Тема айтыса двух акынов – жизнь и быт народа в годы войны. Идея айтыса – воспевание подвига народа на войне и в тылу. Песни-письма двух акынов, опубликованные в на страницах газет, отражают в единстве названную тему и идею.

Ключевые слова: айтыс, этнографическое произведение, тема войны, идея.

Бұл жазбаша айтыс – қазақ сөз өнерінің адамгер-шілік, отаншылдық тәлім-тәрбиесі, құралы ретіндегі классикалық үрдісін дәлелдеген танымал шығарма. Жалпы алғанда, қазақтың ақындық поэзиясы Кеңес Одағы аумағында Ұлы Отан соғысы болып аталған осы екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында қанды шайқастар жүріп жатқан алғы шептегі майдандарда да жеңіске демеу, тірек болған тылда да, қоршауда қалған қалаларда да халықтың қаһармандық жігерін жанытын, жеңіске жігерлендіретін, жабыққан көңілдерді серпілдіретін оптимистік-романтикалық қуаттылықпен танылды.

Ақындық поэзияның көрнекті тұлғалары Ж.Жабаевтың [1, 2], Н.Байғаниннің [3], К.Әзірбаевтың [4, 5], Д.Әлімбаевтың [6], Ш.Қошқарбаевтың [7], А.Тәжібаеваның [8, 9], Н.Бекежановтың [10] және тағы басқалардың өлең-толғаулары, айтыстары, дастандары халықтың фашизм апатына қарсы күресіне дем берді. Мысалы, Ж.Жабаевтың «Ата жаумен айкастық», «Өмір мен өлім белдесті», «Ленинградтық өрендерім» және т.б. шығармалары [1, 2] болса, Н. Байғанин «Капитан Гастелло», «Ер Талалихин», «Партизан», Кеңес Одағының Батырлары Нарсұтбай Есболатовқа «Ер туралы жыр», Төлеген Тоқтаровқа «Жиырма бес» және т.б. [3] көрнекті туындылар арнаған. Бұл өлеңдер адамзатқа төнген фашизм зұлымдығына арналған халықтық ашу-ызаны білдірді. Жазбаша айтыс жанрының қамтылып отырған кезеңдегі дамуына ақын Байназар Өтепұлының шығармашылығы да қосылады.

Ақынның жазбаша айтыстары ұлттық сөз өнері тарихындағы өзіндік сипатымен танылған. Ол Қуаныш Баймағамбетов (1895–1973), Төлеубай Үркімбаев (1898–1959), Мұзарап Жүсіпов (1905–1972), Нұғыман Молыбаев (1906–1975), Нәби Жетілгенов, Әбдіразақ Қаналиев және т.б. ақындармен айтысқан. Осы айтыстарында халықтың қоғамдық-әлеуметтік, тұрмыстық өзекті мәселелерін арқау етіп жырлады. Фольклор мен әдебиеттің көркемдік ықпалдас-тығы аясында қалыптасқан жазбаша айтыста-рында өмір шындығын көркемдік жинақтау-мен, шыншыл да сыншыл тілмен өрнектеді.

Байназар мен Төлеубайдың жазбаша айтысы екінші дүниежүзілік соғыс жүріп жатқан кезде Қазалы аудандық «Большевиктік жол» (№53(971), 1943 жыл, қыркүйек), Қызылорда облыстық «Ленин жолы» (17 қазан, 1943 жыл, №205(1625), Сырдария аудандық «Ленин туы» (№39 (798), 1 қыркүйек 1945 жыл; 1 қазан 1945 жыл) газетте-рінің беттерінде жарияланған.

Адамзатқа зор қауіп-қатер болып төнген фа-шизм апатына қарсы күресудің алдыңғы шеп-тегі шайқастарда да, елдегі еңбек майданында да үздіксіз жүргенін, жас балалардан бастап ең-кейген қарттарға дейін соғыс өртін сөндіруге жұмылған қажырлы қайраттың, арпалысқан кү-рестің шынайы болмысы ақындардың майдан-нан жазған хаттарынан, елдегі ақындардың өнер мен өмір қимылдарын ұштастырған қызмет-терімен танылды. Ақындық поэзия өкілдерінің барлығы дерлік майданда да, тылда да өлең-дерінің қаһармандық ерлікке жігерлендіретін ықпалымен, патриоттық толғауларымен, арнау-ларымен халықтың көңілін көтерді, жеңіске же-тетін үміт шырағын жандырды. Байназар Өтеп-ұлы мен Төлеубай Үркімбаевтың жазбаша ай-тысы – аталған кезеңдегі тарихи шындықтың көр-кем поэтикалық сипатпен жырлануының үлгісі.

Екі ақынның айтысындағы тақырып – соғыс жылдарындағы халық тұрмысы. Идеясы – ха-лықтың соғыс, еңбек майдандарындағы қаһар-мандық тағылымын таныту. Екі ақынның ке-зектесе жазып газет беттерінде жарияланған хат-өлеңдерінде осы аталған тақырып пен идея тұтастығы поэтикалық желі болып тартылған. Мысалы:

1. Төлеубай:

Майданда қатты соғыс болып жатыр,
Ерлерім жауды шөптей орып жатыр.
Мүзбалақ, болат топшы қызыл қыран,
Бүркіттей жау үстіне қонып жатыр.

Біздің елдің қаһарман ұлдарының,
Ғажайып ерліктері толып жатыр [11, 5].

2. Байназар:

Майданнан хабарым бар қанды соғыс,
Сол жеңбек кімнің ісі болса дұрыс.

Ерлерім қанды майдан жорығында,
Қаһарман қаруланған болат құрыш

Батырлар қазір жауды еңселеуде
Қойсын ба адал ниет, тасқынды күш.
Қазірде жазда жеңіс бізге айналды,
Жеңіс жыл болуы анық алдағы қыс.

Жоқ етіп елдің жауын ерлер келіп,
Шат тұрмыс, бақытты өмір болар тыныш [11, 89].

Тақырып пен идея – ақындық поэзия шығармаларының, жалпы көркем өнер туындыларының басты өзегі. Жазбаша айтыс – хат-өлеңнің күрделенген үлгісі. Сондықтан, бұл жанрдағы шығарманың лирикалық сыршылдығы да, дидактикалық насихаты да, эпикалық сипаты да тұтастана жырланады. Байназар мен Төлеубайдың осы жазбаша айтысындағы негізгі тартыс өзегінде айтыстардың классикалық үрдісіне тән ерекшеліктері сақталған. Яғни, негізгі желі – екі ақынның да өздерінің аудандарындағы материалдық және рухани мәдениет салаларындағы жетістіктерін айтып желпінуі және қарсыласының ауданындағы кемшіліктерді тізбелеп сынайтыны поэтикалық сайыстың негізгі желісін құрайды.

Айтыстың тақырыптық-идеялық желісіне арқау болған Қазалы мен Қармақшы аудандарының шаруашылық дамуының көрсеткіштерін салыстыра жырлауда екі ақын да тылдағы халық еңбегінің тұрпатын нақты деректерге сәйкестенген романтикалық көтеріңкі көңіл-күймен өрнектеген. Бұл орайда, екі ақын да халықтың еңбек арқылы мәртебеленген биіктігін, майдандағы жеңіске жігер қосқан үздік көрсеткіштерін мақтанышпен толғайды. Ақындардың жырларында халықтың еңбектегі ерен қимылдары жыр өріліміндегі бейнелілік өрнектермен тізбелене, түйдектеле беріледі.

Жазбаша айтыстардың лирикалық сипатын танытатын басты ерекшелігі – сайысу шумақтарындағы лирикалық қаһарманның – ақынның өзіндік тұлғасының даралана жырланатыны. Ақын лирикалық «Мен» поэтикалық ұғымының жинақталған сипаты аясында халықтың көңіл-күйі, мінез-құлық психологиясына тән ерекшеліктерін өз атынан тебірене толғайды.

Ақынның лирикалық толғаныстары арқылы көркемдік жинақтаумен дараланған шығармашылық тұлғаның әдеби бейнесі де айқындалады. Айтыс процесі үстіндегі автор бейнесінің даралана танылуы – бұл жанрдың лирикалық сипатын танытатын басты ерекшелік.

Б.Өтепұлының жазба айтыстарынан ақынның өзіндік шығармашылық келбетін байқай-

мыз. Ақындық тұлғаның бейнелі мағыналы сөздердің көркемдік кестелермен өрнектелуі – шығармашылық тұлғалардың шеберлік келбеттерін де аңғартады. Мысалы:

Кім білсін кімнің жайын кездеспесе,
Жүйріктің аты шықпас озбай көпте.
Байқалар батыр жауда, палуан тойда,
Нарға сын ұзақ жолда, ауыр жүкте.

Дегендей: «Ер – егесте, ақын – тілде»,
Бағасы барлығының көпшілікте.
Алтын, жез, мыс, қоланың нарқы мәлім,
Болғанмен түсі сары бір реңкте.

Ақындық атаққа ортақ інің болам,
Өзіннен өзге емеспін бір тілекте.
Қолға ұстап қалам-найза қаруынды,
Ініңді шақырыпсыз күреспекке [11, 8].

2. ...Өлеңнің егесі біз болғанменен,
Аралар бізден кетіп жұртшылықты.
Халық сыншы халықта нелер ойлылар бар,
Сонда өлең көрмей өтсін көптен түрткі.
Көрнекті көркем болып маған шықсын,
Пайдасы халыққа тиетін түпкілікті [11, 11].

Байназар ақынның жауап жырларында қарсылас ақынның айтқан кемшіліктері мойындала отырып, өзінің ауданындағы жетістіктері тізбектеле баяндалады. Төлеубай ақынның ауданында орын алып отырған кемшіліктерді (мал жоспарының орындалмағаны, қырсыз басшылар, сиырлардың өлім-жітімге ұшырағаны, төрт түліктің қысыр қалғаны, т.б.) атап көрсетеді. Отан соғысы деген атаумен Кеңес Одағы бойынша тарихта қалған елдік пен ерлік танылған сындарлы жылдарда азаматтық парасат тұғырында болған қазақ халқының нар тұлғалы адамдарының тұлғаларын даралап бейнелейді. Мысалы, шопандар Сағымбаевтың («Ақ иық бүркіт секілді», «Астына мініп тарланды, үстіне киіп тай жақсы, қызыл жарғақ шалбарлы, еріксіз еске түсірер атақты батыр Қобыланды») «Қойға шапқан жиырмаға тарта көкжалды» өзі соғып алған Естанның («Бір төл шығын болмайды бағып жүрген қойынан») ұқыптылығы, жас сауыншы Рабиғаның, басқарма Зияданың, ферма бригадирі Әлиманың, сиыршы Зәуренің, жылқышы Толыбаев Әйтпембеттің, егінші Өтеубай Қуанышевтың, басқарма Қашақбайдың және т.б. еңбекшілердің еңбектегі ерлік істері тарихи баяндаумен жырланған.

Ақындық поэзия өкілдері – халық әдебиетінің көркемдік негізінен нәр алған шығармашылық тұлғалар. Байназардың да, Төлеубайдың да жазбаша айтысу барысында шешендік толғаныстар, жыраулық нақыл өлеңдер үлгісі-

мен термелеп төге жырлайтын жерлері де кездеседі. Мысалы, Байназардың екінші жауап сөзіндегі афоризмдік сипаты бар тіркестер («Халық төреші – халық әділ», «Ұмтыл, ақын, ар үшін», «Өткір сөздің қылышын мен де аянбай сермедім», «Ақынға міндет – әділдік») және нақыл өлең тармақтары көрікті ойдың көркем кестесі болып төгілген:

...Жүйрік-жүйрік бола ма,
Думанда озып шаппаса.
Дариядан не пайда,
Ойдағы жерге ақпаса
Батырлық атақ ала ма
Ер жауынан ықтаса.
Ақын ақын бола ма,
Үлгілі кеңес таппаса.
Адал деуге бола ма,
Арам пікір сақтаса
Халық үшін тудым дегенге,
Жұрт сенбес басын ақтаса.
Халық күлмей ме шешенге,
Өзін-өзі орынсыз,
Құр көтеріп мақтаса.
Жарысуға бола ма,
Озғаның жұртқа жақпаса.
Халық та бөтен демейді,
Жеңілген жерде тоқтаса [11, 26].

Ал, Асан Қайғының, Шалкиіздің, Қазтуғанның, Доспамбеттің, Марғасканың, Жиёмбеттің, Үмбетейдің, Бұқардың, т.б. (XV–XVIII ғғ.), Дулаттың, Махамбеттің, Сүйінбайдың, Мұраттың, Біржанның, Ақанның, Балуан Шолақтың және т.б. (XIX–XX ғғ.) ақын-жыраулардың толғауларындағы бейнелілік оралымдарында жылқыға, тұлпарға байланысты поэтикалық қолданыстардың мол кездесетіні мәлім. Сондықтан Байназар мен Төлеубайдың жазбаша айтысындағы бейнелілікпен өрнектелген жылқыға, тұлпарға арналған кестелі тармақтар арқылы ақындардың ұлттық-этнографиялық тұрмыс дәстүрі аясындағы көркемдік-эстетикалық көзқарастарын көреміз.

Ақындық поэзияның барлық жанрларында да ұлттық мінез-құлық психологиясын танытатын осындай сәттерде шабытқа қозғау салатын дала адамының қызу қанды, желпіністі көңіл-күй әуендері айқын сезіледі. Мысалы, Байназардың да, Төлеубайдың да өз аудандарындағы жылқы туралы бейнелеулері екеуінің де көркемдік-эстетикалық таным деңгейлерін дәлелдейді. Мысалы:

1. Байназар:

...Ат бердік асыл тұқым арғымақтан,
«Тұлпар ат – деген нақыл-ерге серік».

...Аттар бар ауданымда аты шыққан,
Таңлағы таңырқатқан көрсе көпті –

Барғанда Қазалыға көрсетемін,
Бәйге алған ұлы дуда не жүйрікті.
Біреуі сол жүйріктің елімдегі
Ақын дос, таныстырам Қаракөкті.

...Қой мойын, құлын сауыр, құлан шеке,
Салық төс, қамыс құлақ, қоян сыртты.
Шаңына ілеспейді ат шабысқанда,
Тұлғасы таңдандырған бүкіл жұртты.

Шын таза ақалтеке тұқымынан,
Жасында түрікпеннен келтіріпті.
Қыс бағып, жаз үйірге жібереді
Тұқымы қазір оның жүзге жетті...

Нар бар ма сауса бұлақ мінсе көлік.
Қажымай көтеретін бүтін жүкті.
Ат бар ма ауызға алып ардақталған,
Талассыз шабыста озған, мінсе мықты [11, 11-12].

2. Төлеубай:

...Атым бар әр тұқымнан алуан-алуан,
Жаясы жая құлаш, жал білектей.
Сымбатты сағақтары сала құлаш,
Ілген алма мойын, ақ үйректей.

Шапса жүйрік, мінсе көлік жануарлар,
Күші бар бүтін жүктік нар үлектей.
Әрқайсысы екі жүз пұт жүк тартады,
Екі елі екпінінен кейін кетпей.

Екі жүз шақырымнан шаң береді,
Шаптырып көріп тұрсаң он минуттей.
Жүргізіп көп желіп көр, шауып та көр,
Егер де күмөндансаң көзің жетпей.

Атыңнан атым озса жарысқанда,
Сен қалай құтыласың тізе бүкпей?
...Қазір бар текежәуміт, күрең аты,
Қаз соққан қанаттарын бір серметпей.
Сілтідей Сырдың бойын тындырып жүр,
Тұрады күрең десең ұйып сүттей [11, 19].

2. Байназар:

...Жылқы өсірдік жүйріктен,
Ерге серік болатын.
Кебеже құрсақ кең танау,
Биём көп тұлпар егесте,
Еңселеп жауды қуатын.
Соның бірі кешегі,
Өзіне айтқан көк тұлпар,
Сондай тұлпар жылқыны,
Көрмей сырттан сынадық.
...Іздегенің табылар,
Жүйрік пенен жорғадан [11, 32].

Айтыстың идеялық-композициялық желісінде жылқыдан басқа да түлік түрлері жырланады. Ақындар түліктің басқа түрлерін (түйе, сиыр, қой) жырлауда да фольклорлық-этно-

графиялық бейнелеулердің айшықты қолданыстарын мол пайдаланған. Жалпы, ақындардың төрт түлік малға арналған тұрмыс-салт жырларының поэтикалық болмысын айтыстың құрылысына көркемдік шешіммен енгізетінін байқаймыз.

Төрт түлік мал туралы жырлар – қазақтың халық өлеңдерінің ең байырғы үлгілері. Зерттеуші Б.Уахатовтың арнайы жазылған еңбектерінде [12, 1326] халық эстетикасының дүниетанымдық кеңістігін, тереңдіктерін жинақтаған болмысына баға берілген еді. Жазбаша айтыстың композициясында осындай халықтық-эстетикалық дүниетанымды танытатын төрт түлік малға байланысты жақтары өмірдің шынайы реалистік болмысынан туындаған. Зерттеуші Б.Уахатов түркі халықтары тұрмыс-салт жырларының еңбек, шаруашылық кәсібіне сәйкес туындаған ерекшеліктерін атап көрсетеді: «Халық поэзиясы – халық өмірінің айнасы. Өлең әр халықтың арман-тілегінен, ойынан, мінез қарекетінен, тұрмыс-тіршілігінен тұрады. Және соның бәрін әр халық әр түрлі жолмен, әр ұлтқа тән өзіндік формада бейнелеп көрсетеді. Мысалы, қазақ өлеңдерінде қазақ халқының көшпелі малшылық өмірі, сонымен байланысты туған ой-сана сезімі суреттелсе, өзбектерде баубақша өсірген отырықшы халықтың тұрмысы баяндалады. Ал, алтай, саха, буряттарда Сібірдің қақаған аязды ақ қар, көк мұзы, мүйізі қарағайдай бұғысы мен құлжасы, аңшылық өмірі бейнеленген» [13, 81-82].

Бұл орайда, Байназар мен Төлеубай ақынның айтысында Қазалы мен Қармақшы аудандары халқының ата-бабалық дәстүрге сай төрт түліктің жылқыдан да басқа түрлерін өркендеткен шаруашылық тынысы өмір шындығына лайықты жырланған:

Жазбаша айтыста ақындардың төрт түлікке байланысты қолданған сөздері халқымыздың ұлттық-этнографиялық болмысына тән ойлау тереңдіктерін, тілдік қорымыздың дәстүрлі өрнектерін көрсетеді. Жинақтай айтқанда, Байназар мен Төлеубайдың сайысы –этнографиялық сипатты шығарма. Екі ақын да шаруашылық көрсеткіштерін салыстыра жырлағанмен, төрт түліктің ата-бабалық дүниетаным өрісіндегі қасиеттерін толық қамтуы, көркем бейнелілік кестелерімен өрнектей жырлауы арқылы ұлттық дәстүрлі көзқарастар, бағалаулар жүйелене айқындалған. Әсіресе жылқы, түйе түліктерінің қасиеттерін әрі саралай, әрі даралай жырлау арқылы жазбаша айтыстың ақындық поэзияға тән фольклорлық-этнографиялық ерекшеліктері айқындала түскен.

Ақындық поэзияда халықтың тұрмыс-салт өлеңдеріндегі поэтикалық үрдістерді желі етіп жырлау арқылы қазақтың ұлттық көңіл-күйі психологиясы танылады. Халықтың негізгі күнкөріс тіршілігінің қайнар көзі болып саналатын төрт түлікті арқау еткен жырлар арқылы поэтикалық бейнелілік астарларына мағыналық негіз болған атаулардың, сөз тіркестерінің мәні де байқалады. Бұл арқылы жалпы халықтық тілдік қолданыстардың ақындық поэзия арқылы көркем сөз қорына қосылатын болмысы да аңғарылады.

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ әдебиетінің дамуында фольклор мен әдебиет ерекшеліктері сабақтасқан жанр ретінде өрістеген жазбаша айтыстардың ұлттық рухани мәдениетіміздегі маңызы анық байқалды. Қоғамдық-әлеуметтік оқиғалардың ақпараттық тұрғыда бағалануында жазбаша айтыстардың көсемсөздік мәнері жалпы халықтық қабылдауға ие болды. Сондықтан, сөз арқауындағы Байназар Өтепұлының жазбаша айтыстарын дәстүрлі өнердің жалғасқан көрнекті үлгілері ретінде бағалаймыз.

Қорыта айтқанда, ақындық поэзия дәстүрі, оның мектептік жалғасы ұлттық мәдениетіміздің көркемдік мұрасы ретінде рухани құндылықтарымыздың маңызды саласы болып бағаланады. Ақындық поэзияның көркемдік ойлау негізі болып саналатын мақал-мәтелдер, қара өлеңдер, ой-шешендердің толғаныстары, жыраулардың толғаулары – барлығы да өлең өнерінің, қазақ сөзінің қарым-қатынастар мәдениетінің құралы екендігін айқындайды. Ақындардың дидактикалық-лирикалық өлеңдері (арнаулар, нақыл, насихат өлеңдері, табиғатқа, атамекендерге арналған пейзаждық-топонимикалық жырлар) этнопедагогикалық-этнопсихологиялық сарынды қазақ поэзиясының ұлттық сипатын көрсетеді. Ақындардың жазбаша айтыстары фольклор мен әдебиет дәстүрлері тоғысында жырланды. Классикалық Шығыс үрдістері жазбаша айтыстарда сабақтаса өрілді. Қазақ тұрмысы, төрт түлік, әдеби сыншылдық, ақындық тұлға ұлағаты және т.б. тұрмыстық-әлеуметтік мәселелер жазбаша айтыстарда мол қамтылды. Арал, Қазалы өңірлері ақындарының лирикалық-дидактикалық өлеңдері, айтыстары жалпы ұлттық қазақ әдебиеті тарихының дамуында эстетикалық-көркемдік ұлағаты мен ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан даму жолымен келеді. Бұл – қазақ сөз өнерінің өміршен өнегесі.

Әдебиеттер

- 1 Жабаев Ж. Екі томдық таңдамалы шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым. 1996. – 1-т. – 312 б.
- 2 Жабаев Ж. Екі томдық таңдамалы шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1996. – 2-т. – 384 б.
- 3 Байғанин Н. Таңдамалы шығармалар: Өлеңдер, толғаулар, дастандар / Құрастырған, алғы сөзін жазған О.Нұрмағамбетова. – Алматы: Жазушы, 1991. – 400 б.
- 4 Әзірбаев К. Екі томдық таңдамалы шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1984. – Т. 1: Өлең, терме, толғаулар / Құрастырушылар Н. Төрекүлов, Б. Әзірбаев. – 360 б.
- 5 Әзірбаев К. Екі томдық таңдамалы шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1984. – Т. 2: Айтыстар, дастандар / Құрастырушылар: Н. Төрекүлов, Б. Әзірбаев. – 352 б.
- 6 Әлімбаев Д. Кенші жыры: өлеңдер, толғаулар, ертегі, айтыстар / құрастырғандар: С. Негимов, Б.Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1986. – 136 б.
- 7 Қошқарбаев Ш. Ақ қайың: Өлеңдер, толғаулар, дастан, айтыстар / құрастырған С. Негимов. – Алматы: Жазушы, 1984. – 160 б.
- 8 Тәжібаева А. Ана даусы. – Алматы: ҚБМ, 1948. – 48 б.
- 9 Тәжібаева А. Ана сыры. – Алматы: ҚМКӘБ, 1955. – 88 б.
10. Бекежанов Н. Аманат: Өлеңдер, айтыстар, дастандар. – Алматы: Жазушы, 1990. – 272 б.
11. Өтепұлы Б. Жүйріктің аты шықпас озбай көпте. – Қызылорда: Тұмар, 2005. – 120 б.
12. Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері. – Алматы: Ғылым, 1974. – 288 б.
13. Уахатов Б. Қазақтың тұрмыс-салт жырларының типологиясы. – Алматы: Ғылым, 1983. – 160 б.

References

- 1 Zhabaev Zh. Eki tomdyk tandamaly shygarmalar zhinary. – Almaty: Gylym. 1996. – 1-t. – 312 b.
- 2 Zhabaev Zh. Eki tomdyk tandamaly shygarmalar zhinary. – Almaty: Gylym, 1996. – 2-t. – 384 b.
- 3 Bayranin N. Tandamaly shygarmalar: Olender, tolgaular, dastandar / Kurastyrgan, alfy sozin zhazgan O.Nurmagambetova. – Almaty: Zhazushy, 1991. – 400 b.
- 4 Azirbaev K. Eki tomdyk tandamaly shygarmalar. – Almaty: Zhazushy, 1984. – T. 1: Olen, terme, tolgaular / Kurastyrushylar N.Torekulov, B. Azirbaev. – 360 b.
- 5 Azirbaev K. Eki tomdyk tandamaly shygarmalar. – Almaty: Zhazushy, 1984. – T. 2: Aytystar, dastandar / Kurastyrushylar: N.Torekulov, B.Әzirbaev. – 352 b.
- 6 Alimbaev D. Kenshi zhyry: olender, tolgaular, ertegi, aytystar / Kurastyrgandar S.Negimov, B.Yskakov. – Almaty: Zhazushy, 1986. – 136 b.
- 7 Koshkarbaev Sh. Ak kayyn: Olender, tolgaular, dastan, aytystar / Kurastyrgan S.Negimov. – Almaty: Zhazushy, 1984. – 160 b.
- 8 Tazhibaeva A. Ana dausy. – Almaty: KBM, 1948. – 48 b.
- 9 Tazhibaeva A. Ana syry. – Almaty: KMKAB, 1955. – 88 b.
- 10 Bekezhannov N. Amanat: Olender, aytystar, dastandar. – Almaty: Zhazushy, 1990. – 272 b.
- 11 Otepuly B. Zhyrykhtin aty shykpas ozbay көпте. – Kyzylorda: Tumar, 2005. – 120 b.
- 12 Uahatov B. Kazaktyn halyk olenderi. – Almaty: Gylym, 1974. – 288 b.
- 13 Uahatov B. Kazaktyn turmys-salt zhyrlarynyn tipologiyasy. – Almaty: Gylym, 1983. – 160 b.